

борах Президента РФ, Законом об основных гарантиях предусмотрены формы подписных листов для выборов депутатов законодательного (представительного) органа государственной власти субъектов РФ, при проведении выборов по единому избирательному округу (приложение 4) или по нескольким избирательным округам (приложение 5), форма подписного листа для выборов глав муниципальных образований (приложение 6), а также формы подписных листов для выборов представительных органов муниципальных образований, как при проведении выборов по единому избирательному округу (приложение 7), так и при их проведении по нескольким избирательным округам (приложение 8).

Однако на фоне общих позитивных изменений, направленных на единообразное понимание требований избирательного законодательства при проведении выборов различного уровня, Закон об основных гарантиях перенял и не совсем корректную, на наш взгляд, норму об участии специалиста-почерковеда.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

Ю. О. Осипова

Обговорено проблеми правового регулювання криміналістичного дослідження таких документів, як підписні листи, що фігурують на стадії висунення кандидатів. Розглянуто норми сучасного російського законодавства, які встановлюють процедуру залучення спеціаліста, формальні та методичні вимоги до дослідження підписних листів виборчих кампаній.

LEGAL ASPECTS IN THE FORENSIC EXAMINATION OF ELECTION CAMPAIGN DOCUMENTS

Y. A. Osipova

The article discusses problems in legal regulation of forensic examination of such documents as signature lists at the stage of candidate nomination and deals with the norms of the modern Russian legislation specifying the procedure of involving specialist, formal and methodological requirements to the examination of signature lists in election campaigns.

УДК 343.13

Г. В. Соловей, аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ,

В. І. Теремецький, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Проаналізовано основні положення досудового кримінального провадження відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України. Розглянуто актуальні проблеми досудового розслідування.

Побудова правової держави в Україні можлива тільки за умови комплексного та системного реформування всіх сфер суспільного життя, складовою частиною якого виступає судово-правова реформа. Правова реформа зумовила перегляд низки положень різних галузей права, зокрема кримінально-процесуального. На сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінально-процесуального права особливу увагу вчені та практики звертають на проблему реформування системи досудового провадження як у цілому, так і окремих його інститутів.

Багато науковців-процесуалістів неодноразово у своїх працях зазначали необхідність унесення змін до порядку досудового розслідування злочинів. На цьому акцентують Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, А. О. Машковець, Є. С. Мірошніченко та ін. Однак новий Кримінальний процесуальний кодекс України¹ (далі – новий КПК) має на меті створити таку модель кримінального процесу, яка б дала змогу виключити можливість незаконного та необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян перш за все в досудовому провадженні.

Метою статті є науковий аналіз основних положень нового КПК щодо реформування досудового розслідування злочинів.

Новий КПК досить суттєво реформує кримінально-процесуальну діяльність. Однією із суттєвих змін є скасування такої стадії процесу, як порушення кримінальної справи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 214 та ст. 219 нового КПК досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – Реєстр)². При цьому постанову про порушення кримінальної справи не складається, а закінчення досудового розслідування оформлюється обвинувальним актом, затвердженим або складеним прокурором. Слід відмітити, що провадження в кримінальній справі у Франції відкривається зі стадії дізнання, яка починається в момент одержання чи виявлення інформації про вчинений злочин, а закінчується ухваленням прокурором рішення про наявність чи відсутність підстав для порушення кримінального переслідування³. Отже, новий КПК закріпив систему, відповідно до якої після отримання інформації про злочин проводиться дізнання, а вже потім вирішується питання про порушення кримінального переслідування чи про відмову в такому.

Також у новому КПК зазначено, що слідчий чи прокурор невідкладно або не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення зобов'язаний унести відповідні відомості до Реєстру та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214)⁴, тобто скасовується дослідача перевірка повідомлень про вчинення злочину, тому при введенні в дію цієї правової

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>.

² Див.: Там само.

³ Див.: *Микитін Ю. Л.* Провадження на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України / Ю. Л. Микитін // *Наук.-інформ. вісн.* — 2010. — № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nivif/2010_2/04.pdf.

⁴ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.

норми потрібно буде негайно розпочинати розслідування справи при надходженні відповідних заяв. За таких обставин саме слідчі мають перевіряти такі заяви й повідомлення, а не відповідні органи дізнання чи підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таким чином, може скластися ситуація, за якої слідчі будуть вимушені перевіряти несуттєві заяви про злочин, у той час коли відповідного їхнього реагування вимагатиме розслідування тяжких і особливо тяжких суспільно небезпечних діянь. Такі обставини не сприятимуть підвищенню якості досудового розслідування та ефективності захисту прав громадян правоохоронними органами. На підтвердження цього слід зазначити, що більшість заяв про вчинення злочину не підтверджуються в результаті їх попередньої перевірки. За даними МВС України, у 2011 р. правоохоронні органи зареєстрували 3346539 заяв і повідомлень про суспільно небезпечне діяння, що вчинені або готуються, з яких стосовно 2515389 прийнято рішення про відмову в порушенні кримінальних справ. Органи внутрішніх справ відмовляють у розслідуванні більш ніж 2,5 млн повідомлень про злочини¹.

Отже, за такої ситуації тільки міліція буде зобов'язана провести повне розслідування понад 3 млн кримінальних справ, більша частина з яких не матиме судової перспективи. Перевірка всіх заяв і повідомлень про злочини призведе до обмеження прав і свобод тих громадян, проти яких дійсно вчинено небезпечне діяння, тому що затягуватиметься розслідування тяжких злочинів.

На думку представника Президента України у Верховній Раді Ю. Р. Мірошніченка, цю ситуацію можна вирішити шляхом проведення декількох показових кримінальних процесів. Це означає, що в разі надходження до правоохоронних органів великої кількості неправдивих заяв про вчинення злочинів необхідно притягти несумлінних громадян до кримінальної відповідальності за ст. 383 КК². Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується тільки прямим умислом, оскільки вказівка закону на завідомо неправдивий характер повідомлення припускає достовірне знання винним того, що ним надаються відомості, які не відповідають дійсності. Хибна думка особи про характер повідомленого, тобто її впевненість у тому, що факти правдиві, виключає відповідальність за ст. 383 КК³.

Уважаємо, що запропонований Ю. Р. Мірошніченком підхід до розв'язання цього завдання частково усуває проблеми щодо надходження великої кількості неправдивих заяв про вчинення злочинів. Однак правоохоронці в такому випадку повинні довести наявність складу злочину за ст. 383 КК, аби не виникло ситуацій, коли особи побоюватимуться заявляти про вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки в разі непідтвердження

¹ Див.: Стан та структура злочинності в Україні за 2011 рік [Електронний ресурс] / МВС України. — Режим доступу : mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=488987.

² Див.: Мірошніченко Ю. Р. З новим КПК можуть з'явитися показові кримінальні процеси / Ю. Р. Мірошніченко // Закон і бізнес. — 2012. — № 19 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://zib.com.ua/ua/...](http://zib.com.ua/ua/)

³ Див.: Кримінальний кодекс України: наук.-практ. коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2006. — 1184 с.

їх відомостей у ході досудового розслідування правоохоронні органи зможуть притягти таких заявників до кримінальної відповідальності.

Згідно з положеннями нового КПК змагальність забезпечуватиметься гарантуванням рівності сторін і створенням необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав. У новому КПК передбачено норми, спрямовані на забезпечення реалізації цього принципу, зокрема нові процесуальні повноваження потерпілого. Так, суттєво змінюється процесуальний порядок визнання особи потерпілою. Відповідно до ч. 2 ст. 55 нового КПК права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження¹. На нашу думку, таке нововведення дозволить значно спростити процесуальний порядок визнання особи потерпілою, а також наблизить момент початку дії процесуальних гарантій для потерпілого до часу вчинення правопорушення.

За новим КПК розширюється обсяг поняття «потерпілий». Так, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій завдано моральну, фізичну та майнову шкоду, а також юридична особа, якій злочинном спричинено майнову шкоду (ч. 1 ст. 55)². Дане нововведення надасть змогу захистити права й законні інтереси юридичної особи, оскільки за чинним КПК таким особам не було створено належні умови для відстоювання своєї правової позиції. У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка щодо необхідності визнання потерпілим як фізичної, так і юридичної особи³. Така правова норма відповідає сьогоднішнім економічним та соціально-правовим умовам розвитку суспільства, цілком узгоджується із завданнями кримінального провадження, одним з яких проголошено застосування належної правової процедури щодо кожного учасника процесу (ст. 2 нового КПК). Слід зазначити, що в КПК Російської Федерації також визначено, що потерпілим від суспільно небезпечного правопорушення може бути як фізична, так і юридична особа (ст. 42)⁴.

Новий КПК надає потерпілому додаткові умови для забезпечення принципу змагальності та підвищує можливість щодо захисту ним своїх прав. Так, потерпілий має право застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Однак щодо цього права в нього є певні обмеження. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити йому застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошен-

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.

² Див.: Там само.

³ Див.: *Леви А. А.* Потерпевший в уголовном процессе: конспект лекций / А. А. Леви. — М. : РУДН, 2007. — 156 с.; *Джигза М.* Права та суть потерпілого в системі учасників кримінального процесу / М. Джигза, О. Михайленко // Вісн. прокуратури. — 2006. — № 4. — С. 63–69.

⁴ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : Закон РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>.

ня таких, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини (п. 12 ч. 1 ст. 56 нового КПК).

Новий КПК розширює перелік запобіжних заходів, які можуть застосовуватися до підозрюваного або обвинуваченого, передбачивши домашній арешт (п. 4 ч. 1 ст. 176), який полягає в забороні підозрюваному чи обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби (ч. 1 ст. 180). Такий запобіжний захід може застосовуватися до осіб, котрі підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 2 ст. 180)¹.

Слід зазначити, що в 2001 р. уже робилася спроба запровадити домашній арешт, однак Президент Л. Д. Кучма скористався своїм правом вето – і закон не було прийнято. Одні науковці переконані, що введення цього заходу не матиме позитивного ефекту, оскільки і чинний КПК, і новий КПК містять запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Якщо ці заходи не спроможні забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, то домашній арешт буде неефективним, адже, залишаючи житло на певний проміжок часу, така особа завжди матиме змогу ухилитися від слідства та суду, перешкодити встановленню істини й продовжувати займатися злочинною діяльністю.

Водночас інша група вчених переконана, що саме домашній арешт допоможе зменшити кількість арештантів у СІЗО на 20–30 %. У даний час на практиці спостерігається високий рівень застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Наведемо таку статистику: тільки в грудні 2011 р. у слідчих ізоляторах утримувався кожен п'ятий підозрюваний. У тому самому році із СІЗО було звільнено 14314 осіб. Серед головних причин, за якими громадян звільняли з слідчих ізоляторів, були такі: призначення їм покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (5943), призначення покарання у вигляді позбавлення волі, але на відносно короткий строк і, як правило, такий, який утримувана особа вже відбула, перебуваючи в СІЗО (4971). Водночас лише 15 осіб були звільнені із СІЗО у зв'язку з припиненням справ органами слідства та дізнання. При цьому понад ніж 1,3 тис. осіб перебували там більш ніж 1,5 роки – і за цей час жодного разу не були доставлені до суду для розгляду їх справ. Слід зазначити, що Державна пенітенціарна служба повідомила, що в 2011 р. витратила на утримання арештантів понад 85,3 млн грн².

Отже, введення домашнього арешту сприятиме реалізації таких засад кримінального процесу, як повага до людської гідності, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, оскільки дуже часто трапляються випадки, коли в підозрюваного чи обвинуваченого немає можливості спілкуватися із захисником у будь-який час, а це у свою чергу також призводить до порушення засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. Установлення такого запобіжного заходу допоможе особі краще захистити свої права, а також знизити ризик застосування до неї

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.

² Див.: Букалов О. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2011: доповідь / О. Букалов. — Донецьк : Донецьк. меморіал, 2012. — 36 с.

психологічних, фізичних тортур та інших насильницьких дій з боку правоохоронців.

Новий КПК увів нового суб'єкта кримінального процесу – слідчого суддю, який реалізовуватиме судові функції в досудовому провадженні. Інститут слідчого судді відомий як романо-германській, так і англосаксонській системам права. Для правової сім'ї загального права характерно те, що слідчий суддя не втручається в досудове розслідування кримінальної справи, а здійснює свої функції лише на стадії її віддання до суду (наприклад, США, Велика Британія). Водночас у континентальній системі права такий суддя наділений досить широкими повноваженнями щодо вирішення різних процесуальних питань у досудовому провадженні (наприклад, Франція, Бельгія, Німеччина). Слід вказати й на те, що саме в кримінальному процесі Франції вперше було створено таку модель досудового розслідування кримінальних справ, у центрі якої знаходилася така процесуальна фігура, як слідчий суддя¹.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 нового КПК слідчий суддя повинен здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Фактично всі процесуальні дії, які можуть обмежити права людини й громадянина, наприклад, право надавати дозвіл на обшук, виїмку документів, проводити негласні слідчі дії (ч. 2 ст. 234, ст. 262, ч. 3 ст. 276), а також заходи, спрямовані на забезпечення кримінального провадження, які здійснюватимуться на підставі ухвали слідчого судді (ст. 132)². У науковій літературі неодноразово висловлювалися думки щодо доцільності запровадження інституту слідчого судді у вітчизняне кримінальне судочинство. Так, Ю. М. Грошевий зазначає, що слідчий суддя розглядав би скарги на рішення слідчого, вирішував би питання обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту й продовження строків тримання під вартою, санкціонував обшук житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, а також розв'язував би питання, що стосуються перевірки правомірності обмеження прав громадян під час досудового слідства³. О. О. Машовець відмічає: слідчий суддя зобов'язаний вирішувати всі спірні питання, що виникають між обвинуваченням і захистом, розглядати скарги на дії слідчого, прокурора, санкціонувати виконання окремих слідчих дій і застосування запобіжного заходу взяття під варту, інших

¹ Див.: *Скрипіна Ю. В.* Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ю. В. Скрипіна. — Х., 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05kovpsk.zip>.

² Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.

³ Див.: *Грошевий Ю. М.* Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність / Ю. М. Грошевий // Вісн. Акад. правов. наук України. — 2003. — № 33–34. — С. 686–698.

заходів процесуального примусу, розглядати скарги на відмову в порушенні кримінальної справи, контролювати правильність закриття кримінальних справ, вирішувати питання про передання справи до суду для розгляду її по суті¹. Водночас деякі вчені-процесуалісти мають діаметрально протилежні думки стосовно введення в кримінальне судочинство інституту слідчого судді. Так, А. С. Барабаш наголошує на тому, що наявність судового контролю в досудовому провадженні втягне суддів в розслідування справ, позбавить їх об'єктивності та спричинить появу обвинувального ухилу в їх діяльності². Однак ми не погоджуємося з наведеним твердженням і вважаємо, що саме слідчий суддя забезпечить контроль на стадії досудового розслідування справи та його проведення в розумні строки, буде в кримінальному провадженні гарантом дотримання та захисту прав і свобод учасників кримінального процесу. Зазначимо, що незалежність у роботі слідчого судді полягає в тому, що він не належатиме до системи правоохоронних органів, які безпосередньо проводять розслідування. Тому вважаємо, що таке нововведення є цілком обґрунтованим, оскільки об'єктивне досудове слідство неможливе без наявності такого учасника кримінального судочинства.

Новий КПК має на меті обмежити права прокуратури на досудовому провадженні кримінальної справи. Однак основною фігурою досудового розслідування залишається державний обвинувач в особі прокурора. Це підтверджує ст. 36 нового КПК, де закріплено, що прокурор має стати процесуальним керівником досудового розслідування³. Водночас тільки прокурор вирішуватиме ключові процесуальні рішення на етапі досудового розслідування справи, а саме: повідомлення особі про підозру (п. 11) і затвердження обвинувального акта (п. 13). Також такі функції прокурора є по суті засобами здійснення кримінального переслідування⁴. Але при цьому не враховано, що Конституція України не покладає на органи прокуратури здійснення такої функції на етапі досудового розслідування. Тому ці положення суперечать п. 3 ст. 121 Конституції України, де зазначено, що прокуратура лише наглядає за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство⁵. Вважаємо, що перш ніж робити такі нововведення в новому КПК, потрібно було перед усім унести зміни до Конституції України та тільки потім упроваджувати дані положення в кримінально-процесуальне законодавство. Тому в разі

¹ Див.: *Машовец А. О.* Принцип состязательности и его реализация в предварительном следствии: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / А. О. Машовец. — Екатеринбург, 1994. — 21 с.

² Див.: *Барабаш А. С.* Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление: учебник / А. С. Барабаш. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. — 257 с.

³ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI.

⁴ Див.: Там само.

⁵ Див.: Конституція України від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.

надходження відповідного звернення до Конституційного Суду України є всі підстави для визнання останнім цієї норми такою, що не відповідає Конституції України.

Отже, концепція нового КПК щодо функцій і повноважень прокурора на досудовому слідстві не відповідає положенням Конституції України. У новому КПК так і не розв'язано проблему щодо відокремлення функцій кримінального переслідування від функції нагляду за законністю проведення досудового розслідування в органах прокуратури.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки.

1. Правові норми нового КПК розширили дію принципу змагальності в досудовому провадженні кримінальних справ, скасувавши стадію порушення кримінальної справи, увівши нового суб'єкта кримінального судочинства – слідчого суддю, надавши більше процесуальних повноважень потерпілому. Однак норми права, які визначають основні повноваження прокуратури у досудовому розслідуванні, вимагають доповнень і доопрацювань. Для цього потрібно враховувати сучасні тенденції розвитку кримінально-процесуальних відносин, а також звертати увагу на думку вчених-процесуалістів.

2. Для того, щоб норми нового КПК спрацьовували перш за все потрібно підготувати всю судову систему до роботи в нових умовах, прийняти нові редакції законів «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність» та ін. Ці нормативно-правові акти повинні кореспондуватися з новим КПК, аби уникнути суперечностей і прогалин у правозастосовній діяльності.

На нашу думку, перспективним у подальшому є наукове обґрунтування питань, пов'язаних з дослідженням особливості дії принципу змагальності на стадії попереднього розгляду справи судом, оскільки новий КПК не тільки реформує стадію досудового розслідування, а й розширює дію змагальних засад у судовому провадженні кримінальних справ.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ДОСУДЕБНОГО УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Г. В. Соловей, В. И. Теремецкий

Проанализированы основные положения досудебного уголовного производства по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Рассмотрены актуальные проблемы досудебного следствия.

TOPICAL PROBLEMS OF REFORMS IN PRETRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

G. V. Solovei, V. I. Teremetskyi

The article analyzes the basic provisions in pretrial criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine and deals with the topical problems of pretrial investigations.